

KEMÉNY ZSIGMOND IZABELLA KIRÁLYNÉJÁNAK KELETKEZÉSÉRŐL.

Az Irodalomtörténet mult évi folyamának utolsó füzetében Pais Dezső, Kemény Zsigmond pályalapításáról szóló értekezésében, újra szóba hozta az «*Izabella királyné és a remete*» című regény keletkezésének idejét. A kérdés mind fontosságánál, mind bonyolultságánál fogva méltán kelti fel figyelmünket, de egyúttal óvatosságra is int bennünket.

Pais Dezső főképp abból indult ki, hogy Keményt 1834-től 1838-ig eléggé elfoglalhatták jogi és történelmi tanulmányai. Fejtegetéseiben arra az eredményre jutott, hogy «így kezdetett bele Kemény még Erdélyben 1838 második felében — s nem 1837-ben, mint Papp Ferenc állítja — «*Izabella királyné és a remete*» című történeti regényébe». E nézettel szemben legyen szabad nekem is kutatásaim menetét megjelelnem, annnyival inkább, mert talán néhány újabb adattal járulhatok a kérdés megvilágításához.

Már Kemény kortársai eléggé ingadozóan nyilatkoztak az «*Izabella királyné és a remete*» című regény keletkezésének idejéről, mégis legtöbbször burkoltan vagy nyiltabban összekötötték a regény megkezdését Keménynek a marosvásárhelyi kir. táblán töltött idejével.

Az *Újabbkori Ismeretek Tára* szerint Kemény 1837-ig Maroskapudon időzött, aztán Marosvásárhelyre ment, ott maradt 1839-ig, «s ez évről való jeles történeti értekezése: «*A mohácsi veszedelem okairól*» és «*Martínuzzi*» című nagy regénye».¹ A cikkíró kissé pongyolán fogalmazta értesülését. Nyilvánvaló tévedése, hogy az 1839-ik év termékének tartja a mohácsi veszedelem okairól szóló történeti tanulmányt, melynek közlését a *Nemzeti Társalkodó* már 1838 márc. 13-án kezdte meg. Kemény az 1838-ik év elején írhatta értekezését, de még valószínűbb, hogy már az 1837-ik év végén hozzáfogott a munkához, s Gyulai Pál joggal illesztette Kemény Zsigmond összes műveinek kiadásában az ifjúkori munka elé az 1837-ik évszámot. Az *Újabbkori Ismeretek Tárá*nak pongyola kifejezései és tévedései közül azonban egész határozottsággal emelkedik ki az az adat, hogy

¹ *Újabbkori Ismeretek Tára*. V. 1853. 55. 1.

Kemény első regénye s a mohácsi vészről szóló értekezése ugyanabból az időből származnak.

Még inkább kidomborodik ez a gondolat Szász Károly püspöknek *«Báró Kemény Zsigmond emlékezete»* című tanulmányából,¹ mely még szorosabb kapcsolatot teremt Keménynek ifjúkori művei s Vásárhelyen eltöltött napjai között. Szász Károly említi, hogy Kemény 1837-ben lépett a kir. tábla kötelékébe, azután így jellemzi a táblai irnok-élményeit: «De ő sem ügyvéd lenni, sem hivatali pályára lépni nem akart, publicistának s írónak készült. S mily irányban: csaknem egyszerre megjelent két dolgozata csakhamar megmutatta». Az egyik dolgozat a mohácsi veszedelem okairól írt értekezés volt, a másik az *«Izabella királyné és a remete»* című regény. Úgy tűnik fel, mintha Szász Károly püspök visszaemlékezései öltöttek volna újabb alakot azokban a tájékoztató megjegyzésekben, melyeket Gyulai Pál Kemény regényének töredékeihez fűzött.² Itt Gyulai az *«Izabella királyné és a remete»* című regény keletkezésének idejéül vagy az 1837-ik, vagy az 1838-ik évet jeleli meg, tehát azokat az éveket, melyekben Kemény köztudomás szerint a marosvásárhelyi kir. tábla irnokai közé tartozott.

Marosvásárhely szerepel a *«Martinuzzi»* című regény keletkezésének helyéül Vadnay Károlynak *K. jegyű cikkében* is a *Fővárosi Lapok*-nak 1875 december 20-iki számában. Vadnay úgy tudja, hogy Kemény «1837-től 1839-ig volt Marosvásárhelyen mint joggyakornok s ott írta első értekezését: *«A mohácsi veszedelem okairól»* s a *«Martinuzzi»* című regényét». Hasonlóképen vázolta Kemény ifjúkorát a *Vasárnapi Ujságnak* 1876-ik évi első számában az a *D. J.* betűkkel jelzett életrajz is, mely másodszer Dömötör János munkái közt foglalt helyet.³ Az életrajznak ide vonatkozó része következő: «1837-ben Marosvásárhelyre ment joggyakorlatra, s az itt töltött két év alatt a politikai történelem s a regényírás terén egyszerre indult meg. A mohácsi veszedelem okairól írt tanulmánya s a Martinuzzi című nagy regénye mindjárt mutatták, hogy ugyanazon téren a bölcséleti elemzés és a költői alkotás anyagát egyszerre s egyenlő sikerrel képes megtalálni és feldolgozni».

Ezekkel a feljegyzésekkel teljesen összehangzik mindaz, mit Léczfalvi Gyárfás Endre anyjától, született Kemény Póli bárónőtől hallott Kemény Zsigmondnak Marosvásárhely környékén való tartózkodásáról. A bárónő jól ismerte az ifjú kancellistának irodalmi törekvéseit, hisz Kemény idejének nagy részét Malomfalván Kemény Pál báró házában

¹ *Kisfaludy Társaság Évlappjai*. 1867. Új folyam. XII. kötet.

² *Báró Kemény Zsigmond összes művei*. V. 1897. 257. l.

³ *Dömötör János munkái*. 1878. 153. l.

töltötte. Léczfalvi Gyárfás Domokosné, szül. Kemény Póli bárónő emlékezése szerint Kemény Zsigmond Malomfalván folyton tanult és regényt írt. A bárónő szemtanuja volt annak a jelenetnek is, mely alkalommal Kemény egy csomó írását a Marosba dobta. A fiatal hölgy azt hitte, hogy Kemény épen költői alkotását akarta megsemmisíteni, s védelmébe vette a pusztulásra ítélt iratokat. Keménynek kapudi történelmi tanulmányai után nem lehet kétségünk, hogy az ifjúkori regény hőse Martinuzzi volt. A nagy államférfiu egyénisége annyira megigézte az ifjú költő gondolkodását, hogy a kapudi történelmi tanulmányoktól egyenesen vezetett az út a költői alkotáshoz.

A kortársak tanuskodását megerősítik azok a nyomok, melyek azt mutatják, hogy Kemény képzeletének marosvásárhelyi benyomások adtak irányt. Mint az *Egyetemes Philologiai Közlönyben* kiadott értekezésemben¹ kifejtettem, ily nyomok Kemény első regényében: a marosvásárhelyi országgyűlés színtere, Handorfy házának környéke, a nyárádtői kocsmai jelenet s a vásárhelyi ítélőszéknek lealázó szerepe. Valószínű, hogy a regénytöredék egyik vonzó nőalakjának, Hedvignek rajzában is azok az ábrándok érvényesültek, melyek Kemény lelkét a Maros völgyében vették körül.

Mindezekből látszik, hogy az *«Izabella királyné és a remete»* című regény keletkezésének ügye elválaszthatatlan attól a kérdéstől, meddig tartózkodott Kemény Marosvásárhely környékén. Az általános nézet az volt, hogy Kemény egy évig volt a kir. tábla irnoka, de semmi biztos adatunk nem volt arra, hogyan oszlott meg ez az egy év az 1837-ik s 1838-ik évek között. Magam is az általános nézetet fogadtam el, mikor az *«Izabella királyné és a remete»* című regényről írt értekezésemet az *Egyetemes Philologiai Közlönyben* kiadtam. Azóta határozottabb adatok birtokába jutottam. Nem részletezem kutatásomnak teljes anyagát, minthogy legközelebb valamely folyóiratban közzéteszem, csak a végső eredményt jelzem. Kemény 1837 májusában jelentkezett Marosvásárhelyen jogi gyakorlatra s egy év múlva 1838 májusában vett búcsut a kir. táblától. A kormányszéktől nem 1838 közepe táján vált meg, — mint Pais Dezső gondolta értekezésében — ellenkezőleg, épen ekkor, június 20-án esküdt fel a gubernium irnokai közé. Kemény táblai irnokoskodásának idejéből tehát a nagyobbik s nyugalmasabb rész az 1837-ik évre esik, míg az 1838-dik év első hónapjait az ügyvédi vizsgálat bonyodalmai zavarják meg. Ezek után joggal alakíthatjuk át Gyulai Pál nézetét úgy, hogy

¹ Báró Kemény Zsigmondnak *«Izabella királyné és a remete»* című regénye. *Egyetemes Philologiai Közlöny*. 1912.

Kemény első regényének tervezését és megkezdését inkább 1837 második felére tesszük, mint az 1838-ik évre.

A regény történetében még egy mozzanat hívja fel figyelmünket. A regény bevezetése *Károlyfehérvár* cím alatt az *Athenaeum*-nak 1839 június 16-iki számában a következő megjegyzéssel jelent meg: «Előszava egy nemsokára sajtó alá kerülő regénynek». Ezt a megjegyzést Kemény csak akkor írhatta, mikor már művének nagy része elkészült. A mutatvány Bécsből kerülhetett Pestre s egy darabig talán az *Athenaeum* szerkesztőségében várt kiadásra. Keménynek tehát már 1839 júniusa előtt volt joga arra a reményre, hogy regényét nemsokára sajtó alá rendezheti.

Nagy ára volt e hitnek. A fiatal író azt mondja regényében, hogy olvasói kezébe varázsvesszőt ad, mellyel a letűnt korszak életét egyszerűen, teljesen, tisztán, tündérvilágítás mellett láthatják maguk előtt. E varázsvesszőt azonban maga is csak mélyreható tanulmányokkal, komoly tervekkel s szigorú önbírálattal szerezte meg. Keménynek a pusztakamarási családi levéltárból előkerült iratai némileg bepillantást engednek nekünk a költői alkotás rejtelmeibe. Látjuk, mily részletes történeti kutatások segítségével száll vissza a költő képzelete a XVI. századnak politikai, társadalmi, műveltségi viszonyai közé. Kemény újra csoportosítja tanulmánytöredékeiben kedvelt történetírójának, Engelnek adatait. Hogy már ekkor regényére gondolt, mutatja egyik megjegyzése, mely szerint Martinuzzi kincsét motívumul akarja felhasználni. Engel műve után Bethlen Farkas *Historiájából* s Pray okiratgyűjteményéből készít jegyzeteket, melyekben itt is, ott is feltűnik regényének egyik-másik alakja, mint: Handrai, Handorfy. Majd Martinuzzi tragikumának alapelvét tűzi ki, még egyszer megrajzolja a történeti háttérrel s regényének vázlatában megvonja nagy történelmi festményének körvonalait. S ha az alapozás ily nagy munka eredménye, még több gondot és időt követelt a hat könyv összes szakaszainak részletes tervezése s kidolgozása. Másrészt nem szabad felednünk azt sem, hogy Kemény lelki világát 1838-ban s 1839 elején gyakran erős izgalmak, új helyzetek, új benyomások és tanulmányok forgatták fel. Ily körülmények között csak hosszabb idő múlva juthatott a költő művének megírásában arra a nyugvópontra, melyet regényének előszavához csatolt jegyzete jelez.

Igy kényszerítenek engem adataim mind inkább arra, hogy a regény tervezésének idejét minél messzebbre tegyem a befejezés időpontjától. Így erősítik meg bennem kutatásaim újra meg újra azt a véleményt, hogy Kemény Zsigmond az *«Izabella királyné és a remete»* című regényének tervezéséhez s írásához inkább 1837 második felében fogott, mint az 1838-ik év első harmadában.

PAPP FERENC.